

DİNİ AÇIDAN İŞ AHLÂKI: İNANCIN İŞ AHLÂKININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNE KATKISI ÜZERİNE

Mehmet Kenan ŞAHİN*

ÖZET

Bu makale İslami bir perspektiften hareketle iş ahlâkı meselesini ele almakta ve dinî bir temele dayalı bir iş ahlâkı doktrininin günümüz iş aktiviteleri için önemini vurgulamaktadır. İslâm'da iş ahlâkına dair adalet, doğruluk, güven, ihlâs, ihsan ve takva, şeklindeki ahlâkî ilke ve ahlâk kodları Kur'ân ve hadislerden çıkarılmaktadır. İslâm iş ahlâkı seküler etik sistemlerden farklıdır. İslâmî iş ahlâkında etik ve iş birbirine bağımlıdır. İslâm'da iş ve din arasında bir bağ vardır. İslâm iş etiği hayatın mükemmel bir yolunu gösterir. İslâm'ın etik ilkeleri insanın her anını kuşatmaktadır. İnanca dayalıdır, ahlâkî ilke ve kodların belirleyicisi Allah'tır.

Anahtar kelimeler: İslâm iş ahlâkı, Doğruluk, Adalet, ihlas

QUR'AN AND BUSINESS ETHICS: THE CONTRIBUTION OF FAITH ON THE SUSTAINABILITY
OF BUSINESS ETHICS

ABSTRACT

This article handles the business ethics in Islamic perspective and emphasizes the importance of business ethics doctrine based on religion for today's business activities. In Islam moral principle and ethics codes about business ethics like Justice , accuracy , confidence, sincere , goodness and piety are discovered from the Qur'an and Hadith. The Islamic business ethics is different from secular ethical systems. In an Islamic system, ethics and business are interdependent. In İslâm, there is a connection between business and religion. Islamic business ethics shows the perfect way of life. The business ethics of Islam surrounds every moment of human. Because it depends on belief, the decisive of moral principle and ethics codes is God/Allah.

Key Words: Islamic business ethics, Truthfulness, Justice, sincere

GİRİŞ

İlk insandan beri insanın hiç değişmeyen meşgalelerinden biri, geçim derdi diğeri ise güvenlik meselesi olmuştur. İlk insanlar için güvenliklerini sağlama mağaralar ya da yüksek yerler sığınak, su kenarları ya da deltalar yaşam kaynağıdır. İnsanların günlük meşgalesi ise büyük ölçüde geçim derdine ve hayatta kalma mücadelesine endekslidir. Geçimlerini

---

* Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni (mkenansahin@hotmail.com)

sağlamak için ilk insanlar kısıtlı imkânlar dâhilinde ya tarımla uğraşarak mal ve hizmet üretmeye çalışmış ya da avcılık yaparak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu yönüyle de günlük yaşamda, hayatta kalmak için ihtiyaç maddelerini sağlama ve daha iyi bir hayata kavuşma isteği ve arzusu ibtidaî toplumların yaşama dair amaçlarının en karakteristik özelliğini oluşturmaktadır.

İlkçağ insanın bu özellikleri günümüze kadar fazla bir değişime de uğramamıştır. Diğer deyişle hayatta kalmak için geçim uğraşısı ve güvenlik sorunu İlkçağ'dan beri bütün toplumların değişmeyen yüzüdür. Ancak geçmişe nazaran günümüz insanın istek arzularında çeşitlenmeler ve farklılıklar da yok değildir.

Özellikle sanayileşme ile birlikte, insanın ihtiyaç ve isteklerinde değişimler ve çeşitlenmeler olduğu gibi sosyal ve iş hayatında da köklü değişimler yaşanmıştır. İnsan, yontma ve cilalı taş devirlerinin ardından, madenlere şekil vererek medeniyet alanında yenilikler getirmiş ve bunu daha sonraki devirlerde, daha farklı gelişmeler ve yenilikler izlemiştir.

Geçimini tarımla, hayvancılıkla ya da avcılıkla sağlayan insan, zamanla, bu iş alanlarının dışında, başka iş imkânlarının arayışına girmiştir. Bu amaç doğrultusunda kırsal bölgelerden kentlere göç de hızlanmış. Şehir yaşamıyla birlikte de insan, farklı alanlarında çalışmaya başlamış ve kolektif ve organize olmuş bir iş hayatında kendisini bulmuştur. Bu yönüyle de günümüz insanı geçmişe nazaran bireysel bir yaşam mücadelesi yerine daha çok toplum içerisinde yaşamaya ve toplumsal kurum ve kuruluşlarla ilişkiler içerisinde hareket etme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu ilişkiler ağında bireylerin karşılaştıkları ciddi sorunlardan biri etik sorunlarıdır.

Bununla birlikte bu iş çabasının yanı sıra İnsanoğlu var olduğu günden beri alet ve edevat yapımında önemli gelişmeler de kaydetmiştir. Diğer bir deyişle insan maddî yaşamına oldukça önem vermiş ve bu alanda sürekli gelişmeler kaydederek maddî yaşamda ve hayat koşullarında sürekli iyileşmeler sağlamıştır. Ancak insanlığın huzur ve mutluluğu için sadece iktisadî alandaki kalkınma yeterli olabilmiş midir?

Günümüz koşullarında bu soruya olumlu cevap vermek pek kolay gözükmemektedir. Çünkü ekonomik alanda görülen iyileşmeler ve gelişmelerle birlikte iş alanlarında çeşitlenmeler ve hızlı değişimlere sahne olan toplumlarda bireyler arasındaki ilişkilerde ciddi boyutlara varan ahlâkî sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle iş ahlâkî söz konusu olduğunda,

bireyler ve toplumlar arasında ahlâkî değerlerde görülen çözümler ve aşınmalar dengeli bir toplumu ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmayı tehdit eder duruma gelmiştir. Mal ve hizmet üretiminde aksaklıkların önüne geçmek için her ne kadar bir dizi yasal önlemler alınsa da bu önlemler istenilen sonuçları verememiş ve hiçbir zaman da yeterli olmamıştır. Dolayısıyla da günümüzde gerek sanayileşmiş ülkelerde gerekse de kalkınmakta olan ülkelere iş ahlâkı kalkınmada vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. İşin kendisi kadar işin verimi ve kalitesi de önemsenir olmuş ve bunun için de bir iş ahlâkına şiddetle gereksinim duyulmuştur. Ancak bu noktada sürdürülebilir nitelikli bir iş gücü ve ekonomik istikrar için, iş ahlâkının kaynağının ne olması gerektiği de ayrı bir tartışma konusudur. Diğer bir deyişle iş ahlâkının kaynağı birçok ahlâk teorisinde olduğu gibi insanın kendisi mi olmalıdır.¹ Yoksa insanın dışında aşkın bir varlık mı? Bu nokta da iş alanında gerek işvereni gerekse de personel ve işçiyi adil davranmaya doğruluk ve çalışkanlığa yöneltecek ve işi gereği gibi yapmaya koşullandıracak dinamik bir iş ahlâkının temellerinin dinde bulunup bulunmadığı bizim için merak konusudur. Diğer bir deyişle din temelinde bir ahlâk öğretisinde iş ahlâkına ilişkin olarak nasıl bir belirlenimde bulunduğu ve günümüz kamu ve iş sektörlerinde ortaya çıkan ahlâkî sorunlara çözüm noktasında nasıl bir bakış açısı geliştirildiği meselesi bizim burada temel araştırma konumuzdur.

Bu noktada şu soruları da sormak gerekir: Dinin insanın genel ahlâkî yaşamında olduğu gibi iş hayatındaki davranışlarına temel olacak evrensel ahlâkî ilke ve normlar vaz'etmekte midir? Diğer bir deyişle Kur'ân iş ahlâkı konusunu nasıl ele almaktadır? Ahlâka aykırılık gösteren davranış ve tutumların nedeni nasıl açıklamaktadır? Kur'ân'ın iş ahlâkı konusunda ortaya çıkan soruna getirdiği çözüm ne olmuştur? Bu sorunun yanıtını vermeden önce "*iş ahlâkı*" denilince ne anlaşıldığını ya da ne anlaşılması gerektiğini anımsatmak gerekir. Bir şeyi en iyi açıklayan ve anlamlandıran şeyin o şeyin tanımı olduğunu da hesaba katarak önce "*iş ahlâkı*"nın nasıl tanımlandığını ortaya koyacağız ardından da dinin iş ahlâkı ile ilişkisi üzerinde durarak Kur'ân'ın iş ahlâkına dair belirlediği temel ahlâkî ilke ve prensipleri belirlemeye çalışacağız.

¹ Bk. Kant, *Pratik Usun Eleştirisi*, çevr. Osman Zeki Eyüpoğlu, Say Yayınları, İstanbul 2001, s. 178.

1- İş Ahlâkının Tanımı

Ahlâk kavramı olarak "huy", "seciye", "mizaç" kavramlarını içine alan Arapça kökenli bir kelime olan "hulk" ya da "huluk" kelimesinin çoğuludur.² İslâmî literatürde de hulk ve ahlâk terimleri genellikle iyi ve kötü huyları ifade etmek için kullanılmıştır.³ Ahlâk felsefesinde ise ahlâk kelimesinin yerine çoğunlukla "etik" kavramı kullanılmaktadır. Etik kavramı ise linguistik olarak Yunanca'da oluş tarzı, bilgece bir eylem yolu arayışı, karakter, adet veya gelenek gibi anlamlara gelen⁴ "Ethos" ya da "ethikos" kelimesinden türetilmiştir. Ancak her ne kadar bu kavram, ahlâk felsefesinde insan eylemleri için kullanılan bir kavram olsa da, Türkçede insanın doğru ve yanlış davranışlarını ifade etmede kullandığımız ahlâk kavramını tam olarak karşılayamamaktadır. Nitekim Türkçe'de kullanılan ahlâk sözcüğünün karşılığı İngilizcede daha çok "morality" sözcüğü tercih edilmektedir.

Ahlâkın tanımlanması noktasında İslâm düşüncesinde bir çok ahlâk tanımı ortaya konulmuştur. Ahlâk konusunda ortaya konulan dikkate değer tanımlardan biri, bir Eş'ârî kelamcısı olan Gazâlî'ye aittir. Gazâlî ahlâk konularına da genişçe yer verdiği dört ciltlik *İhyâu 'Ulûmi'd-Din* adlı eserinde ahlâk ilmini: "*Ahlâk nefiste kararlaştırılmış bir heyetten ibarettir ki, insanların fiilleri kolaylıkla o heyetten düşünce ve tefekküre ihtiyaç olmaksızın oradan neşet eder.*"⁵ şeklinde tanımlamıştır. Gazâlî'nin bu ahlâk tanımına göre insanın doğasına yerleşmiş artık bir meleke halini almış sürekliliğe sahip davranışlar, ahlâksal davranışlar olarak nitelik kazanmaktadır. Gazâlî'nin bu ahlâk tanımı da "*Ahlâk nefiste kararlaştırılmış bir heyetten ibarettir ki*" ifadesiyle vurgulamak istediği de ahlâkî değere sahip eylem ya da davranışın meleke haline gelmiş olmasıdır. Ahlâkî değere sahip bir eylemin bu özelliği de Hz. Peygamber'in şu sözünde de dayanak bulmaktadır:

² İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arabi'l-muhîr*, tahk. Yûsuf Hayyât, Nedîm Mer'aşî, Dârü Lisânî'l-Arab, I-XV, Beyrut tz, X, 85-92; Ebu'l-Kâsım, el-Hüseyn b. Muhâmmmed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, (tahk. Muhammed Seyyid Keylânî, Mısır, 1961, s. 158; Orhan Haneçelioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, 10. Basım, Remzi Kitabevi. İstanbul, 1996, s.8-9; Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslam Ahlakı*, Kalem Yayınları, İstanbul, 1979, s. 24.

³ Mustafa Çağrırcı, "Ahlak Maddesi", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 1.

⁴ David Vogel, "Business Ethics: New Perspectives on Old Problems", *California Management Review*, Summer 1991, s.104.

⁵ Gazâlî *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, (Çvr. Mehmed A. Müftüoğlu), I-IV, İstanbul ts, III, 120.

*"Amellerin en hayırlısı, az da olsa devamlı olanıdır."*⁶

Diğer bir tanım ise Kâtip Çelebi'nin "*Keşfu'z-zunun*" adlı eserinde ortaya koyduğu: "*Ahlâk ilmi faziletler ve reziletler ilmidir ki, nefsi faziletlerle donatma ve kötülüklerden koruma yollarını gösterir.*"⁷ Şeklinde dir. Bu ahlâk tanımı, genel kabul gören oldukça oturaklı ve dikkat çekici ahlâk tanımlarından biridir. Katip Çelebi'nin bu ahlâk tanımında ahlâksal davranış ile bilgi arasında bir ilişki kurulmaktadır. Nitekim Kâtip Çelebi, ahlâk tanımında geçen "*nefsi faziletlerle donatma ve kötülüklerden koruma yollarını gösterir.*" ifadesiyle bu ilişkiye açıkça dikkat çekmiş ve bu ilim alanın, insana doğru ve yanlış gösteren bir alan olduğunu özellikle vurgulamıştır.

Hem Gazâlî'nin hem de Kâtip Çelebi'nin ahlâk tanımlarını dikkate aldığımız da, eylem ve davranışlarımızın ahlâksal bir değer kazanmasında bilgi ve davranışın meleke haline gelme özelliği önemli iki unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ahlâksal bir davranışın en karakteristik özelliği de bilinç, irade ve isteğe dayalı olarak oluşması ve süreklilik arz etmesidir. Dolayısıyla da iş ahlâkı söz konusu olduğunda bireye düşen görev, işini çıkar ve menfaate odaklanmadan ve doğal eğilimlerinin etkisi altında da kalmadan bilinçli bir iradeyle gerçekleştirmesi ve meleke halini almış davranışlar ortaya koymasındır.

İş ahlâkına ilişkin olarak felsefi bir perspektiften hareketle de birçok tanım ortaya konulmuştur. Bu tanımlar içerisinde en dikkat çekici tanımlardan biri iş ahlâkını: "*toplumda genel kabul görmüş normlara uygun, işletme ortamındaki doğru davranışlar*"⁸ olarak tanımlayan ifadelerdir. Bu tanımda akla gelen sorulardan biri, doğru davranışların ne olduğu ve nasıl bilineceği sorusudur. Bununla birlikte doğru davranış kodlarını davranışlarımıza nasıl yansıtacağımız sorusu büyük önem taşımaktadır. Bu tanıma göre bir anlamda iş ahlâkı, çeşitli iş sektörlerinde üretim ve tüketim, mal ve hizmet sürecinde doğru ve yanlışla ilişkili bir konudur. İş dünyası da sadece doğrular değil yanlışlar da söz konusudur. Ancak iş ahlâkı kavramı, kapsam alanı olarak, sadece iş dünyasında gerçekleşen davranış ve eylemlerin doğru ya da yanlışlığı ile sınırlı bir kavram da değildir. Bu kavram içerik olarak "*sorumluluk*" ve "*ödev*" kavramlarıyla da

⁶ Buhârî, "Libâs", 43.

⁷ Kâtip Çelebi, Hâcî Halife, *Keşfü'z-zunun 'an üsâme'l-kütüb ve'l-fünûn*, tah. Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1947, I, 35.

⁸ İnyet Pehlivan Aydın. *Yöneltil, Mesleki ve Örgütsel Etik*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 6.

ilişkilidir. Nitekim birey ve toplum da birbirinden ayrı değil birbirini tamlayan unsurlardır.⁹ Her bireyin ve kurumun ya da iş sektörünün kendilerine karşı sorumluluk ve görevleri olduğu gibi, onların içinde yaşadıkları topluma, devlete, doğaya ve çevreye karşı da görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu noktada sosyal sorumluluk bilinci, iş ahlâkının önemli bir parçasıdır. İş dünyasında işverenlerin ya da işçilerin hakkaniyet ölçülerine riayet etmesi, işini gereği gibi yapıp iş ahlâkının kodlarına riayet etmesi her zaman takdire şayan davranışlar olarak görülebilir. Ancak işveren ya da işçilerin görevlerini yaparken başkalarına karşı görev ve sorumluluklarının da farkında olmaları gerekmektedir. Nitekim ahlâk, ortaya konulan ahlâk tanımlarından da anlaşılacağı gibi, genel manada, değerlere yön veren ve yönlendiren prensiplerin sistemi ya da manzumesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla da ahlâk, esasta birey ya da toplulukların karar ve davranışlarının doğruluk ya da yanlışlığına işaret eder. İş etiği ise ahlâk kavramının içinde yer alan ve genel değil, kısıtlı bir alana ilişkin ahlâki içermektedir. Diğer bir deyişe "iş etiği" ya da "iş ahlâk"ı denilince iş dünyasında bireylerin davranışlara rehberlik eden temel ahlâkî prensip ve standartları anlaşılmalıdır.

2- İş Ahlâkının Gerekliği ve Önemi

Günümüzde, küreselleşen bir dünyada kültürler ve medeniyetler artık iç içe ve birlikte yaşama zorunluluğuyla karşı karşıya kaldıkları gibi, dünya ekonomisi de yerel ve korumacı bir ekonomik sistemden küresel ve rekabetçi bir ekonomiye geçiş yapmıştır. Bu ortamda da en fazla zarar gören ticarî kurallar olmuştur. İnsanın kazanma konusundaki sınır tanımaz istek ve arzuları var olan ticarî kuralları daha da etkisizleştirmiş ve güçlüden yana, zayıfı ezen tekelleri bir ticaret anlayışını beraberinde getirmiştir. Kişisel menfaat ve çıkarların ön planda olduğu bu ticarî ahlâkla daha çok güçlü olanın menfaatleri korunur ve kollanır olmuştur. Zayıf olan ise ezilmeye ve haksızlığa mahkûm edilmiştir. Diğer bir deyişle günümüzde birçok dünya toplumunda ticarî ilişkilerde iki tarafı da memnun edecek karşılıklı çıkar ve rızaya dayalı bir ticarî faaliyetin yerini, güç-

⁹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev: Alparslan Açıkgenç), Fecr yayınları, Ankara, 1993, s. 99-100; *İslam* (çev: Mehmet Aydın-Mehmet Dağ), Selçuk Yayınları, Ankara, 1992, s. 358.

lünün hak ve hukukunu kuruyucu bir ticaret anlayışı almıştır. Nitekim, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ulaşılan yaşam ve hayat standartlarına ulaşmaya çalışan ancak milli gelir seviyesinin düşüklüğü yüzünden bu konuda zorlanan tüketici toplumlarda sıkça rastlanan sorunlardan biri, bireysel ve kurumsal düzeyde ahlâk dışı uygulamalardır. Banka skandalları, hayali ihracatlar, çevreye ve doğal kaynaklara zarar verme, rüşvet ve yolsuzluk gibi olaylar bunun en tipik örnekleridir.¹⁰ Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde olduğu gibi kalkınma yolunda olan her gelişmekte olan ülkenin de vazgeçemeyeceği; üretim ve tüketim alanındaki ahlâkî sorunları disiplinize etmede ve kaliteyi sağlamada da ihtiyaç duyduğu şeylerden biri bireyin içtenlikle benimsediği bir iş ahlâkıdır. Diğer bir deyişle herhangi bir ticarî faaliyette her iki tarafı memnun edecek, haksızlığı ortadan kaldıracak ilkeli ve genel geçerliliği olan ticarî kurallardır.

Tarihte de içtenlikle benimsenen ve pratiğe yansıyan bir İş ahlâkı da her zaman medeniyetlerin gelişiminde ve sürekliliğinde bir dinamizm ve güç olmuştur. Nitekim İslâmiyet'in doğuşundan önce birbirinden bağımsız ve birbirleriyle sürekli çatışma içerisinde olan küçük ve büyük birçok kabileden oluşan Arap toplumlarını bir araya getiren ve onları bir buyruk altında toplayan güçte İslâm'ın her türlü iş ve olguda doğruluğu ölçü alan hak ve adaleti ilke edinen, mutlak Allah inancına dayalı ahlâkî disiplini olmuştur. Öyle ki, İslâm öncesi Araplar kendi içerisinde ticarî bir disiplinden yoksun bir topluluktu. İslâm, Arap toplumunun bu yapısında bir reform meydana getirerek onu fonksiyonel bir toplum haline getirmiştir. İslâm'ın empoze ettiği iş disiplini, İlk Müslüman toplulukları sadece işin özüne yönlendirmiş aynı zamanda inançla iş arasında da bir ilişki kurmuştur. Bu sayede de İslâm toplumu çok kısa sürede ekonomik ve politik bir güç haline gelebilmiştir. Daha sonraları tarihi süreç içerisinde hicri ilk iki yüzyılda İslam toplumlarında olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunda da ilerlemenin ve mutlak bir güç haline gelmenin yolu sadece askerî olarak kalkınmaktan geçmemiş iş ahlâkında gözetilen doğruluk, güven, sevgi ve saygı, karşılıklı fedakârlık ve dayanışma gibi duyguları ticarî açıdan gelişmenin anahtarı olmuştur. Nitekim Selçuklulardan sonra Osmanlı'da da ticarî alandaki faaliyetleri kontrol eden "ahilik" teşkilatının varlığı da esasında selçukluların ve daha sonrada Osmanlı'nın bir güç haline gelmesinde iş ahlâkına ne derece önem verildiğini

¹⁰ Mahmut Arslan, *İş ve Meslek Ahlakı*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005, s. 8.

göstermektedir. Nitekim Osmanlı'nın yükselişinin arakasında iş ahlâkına verdiği önemin de bulunduğunu Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Hollanda Büyükelçisi'nin, Kralına yazdığı şu mektup da gözler önüne sermektedir: *"Onlarda muhteşem bir imparatorluğun kaynakları, zafere alışkanlık, savaşma yeteneği, sıkı çalışmaya dayanıklılık, tutumluluk, düzen ve disiplin, tedbir, biz de ise yaygın fakirlik, bazı kesimlerde lüks ve israf, tembellik ve eğitimsizlik. Öyleyse bu durumdan nasıl bir sonuç bekleyebiliriz ki."*¹¹

Günümüz dünya toplumlarında iş ahlâkının gerekliliği ve önemi de her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim birçok işçi ve personel çalıştiran resmi ya da özel kuruluş ve işletmeler toplum nezdindeki değerini ve itibarını sermayelerinden ya da yıllık kârlarının yüksekliğinden değil, sosyal sorumluluklarından alır duruma gelmiştir. Bir sermaye kuruluşunun toplumun önem verdiği doğruluk, güvenilirlik, temizlik, çevreye saygı, çalışanların özlük ve sosyal hakları gibi evrensel niteliği olan ahlâkî değerlere gereken hassasiyeti göstermemesi kamu nezdinde var olan imajını sarsabilmekte ve maddî açıdan, ne derce güçlü olursa olsun, sermaye kuruluşuna ciddî zararlar da verebilmektedir. Hatta kuruluşun iflası ile sonuçlanabilecek bir başlangıcı da getirebilmektedir. Bu nedenle de ister küçük olsun ister büyük olsun kamu ve özel işletmelerin herhangi bir yasal önleme gereksinim kalmadan kendi çıkarları için de olsa iş ahlâkının gerektirdiği ilkeleri yürürlüğe koymaları kendi yararlarına gözükmektedir.

3- İş Ahlâkının Dinle İlişkilendirilmesi

Müslüman toplumlar, İslâm dininin iş ve çalışma ahlâkına verdiği önemi ve değeri zamanla göz ardı ederek, Kur'ân'ın iş ahlâkına dair hükümlerinden uzaklaşmışlardır. Ancak günümüzde iş ahlâkı konusunda dinin önemi ve gerekliliğine duyulan inanç her geçen gün daha çok güçlenmektedir. Nitekim son zamanlarda iş ahlâkı üzerine yazılan makalelerde bu konu özellikle irdelenmekte ve iş ahlâkı için dinin sağlıklı bir zemin olduğu yönündeki görüşler çoğalmaktadır. Nitekim T.L.Fort bu görüşte olan bilim adamlarından biridir. *"Din ve İş Ahlâkı"* adlı makalesinde, dine iş ahlâkı alanında bir yer açmak gerektiğine inanan Fort, dini bu alandan dışlamanın hiçbir mantıklı gerekçesinin olmadığını düşünmekte ve dinin iş ahlâkının bir parçası olması gerektiğini dile getirmek-

¹¹ Mahmut Arslan, *a.g.e.*, s. 51.

tedir.¹² Yine M. Calkins de bir makalesinde son dönemlerde ahlâkın dini bağlarının ihmal edildiğini ileri sürmektedir. M. Calkins'a göre, iş ahlâkı geleneksel dinî bağlarından koparılmamalıdır.¹³

Dinin ilgi alanı da sadece insan-Allah ilişkisi ile sınırlı değildir. Din, insanın hem Allah ile hem de insanın- insanla ve kendisi dışında kalan diğer varlıklarla ilişkilerini düzenlemek üzere, Allah tarafından konulmuş olan değerler bütünüdür.¹⁴ Diğer bir deyişle din Allah ile toplum bireylerinin ilişkilerinden doğan davranışlardır. Din insanın ilişkili olduğu her alana hükmedebilmekte ve insanın ahlâki davranışlarının belirlenim yönüne de kaynaklık etmektedir. Bunun için de insanın davranışlarını düzenleyen kural ve ilkeler vaz'etmektedir. Bu noktada dinin belirlediği bir iş ahlâkının en karakteristik özelliği de belirli kişi ya da toplumlara özgü değil de, zaman, mekân ve toplumlara göre değişken olmayan evrensel ahlâki değerler belirlemesidir. Nitekim bu yönüyle de Kur'ân ahlâki, evrensel bir ahlâk niteliğindedir. İş ahlâkında ortaya çıkan sorunlara ilişkin Kur'ân'ın önerdiği iş ahlâkının en karakteristik özelliği de burada ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, İslâm'da, insanın ahlâki yönü sadece teorik olarak değil, çok boyutlu ve geniş kapsamlı olarak ele alınmıştır. Nitekim Kur'ân ahlâki insanın hayatının her alanını kuşatıcı bir ahlâk sistemidir. Kur'ân ibadet, inanç ve aile hukukuna dair ahlâki ilke ve hükümler koyduğu gibi iş alanında, insanın ekonomik ve ticaret hayatını belirleyen ahlâki hükümler de koymuştur. Nitekim Yüce Allah bu konuda: *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyiniz. Ancak kendi rızanızla yaptığınız ticaret yoluyla yemeniz bunun dışındadır."*¹⁵ buyurmuştur.

Hız. Peygamber de (sav):

*"Mü'minler kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar. Ancak haramı helal, helali haram kılan şart bunun dışındadır"*¹⁶ buyurmuştur.

¹² Bk.T. L. Fort, "Religion and Business Ethics: The Lessons from Political Morality", *Journal of Business Ethics*, 1997, 16, 3, s. 263-273.

¹³ Bk .M.Calkins, "Recovering Religion's Prophetic Voice for Business Ethics", *Journal of Business Ethics*, 2000, 23, s. 339-352.

¹⁴ Recep Kılıç, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2005, s. 6.

¹⁵ en-Nisa, 4/29.

¹⁶ Buharî, İcare, 14; Ebu Davud, Akdiyye 12; Tirmizî, Ahkam. 17.

İslâm'da ahlâk sistemi, Kur'ân öğretisine bağlı olarak şekillenmekle birlikte Hz. Peygamber'in uygulamalarına bağlı olarak işlevsellilik kazanmıştır. İslâm'da Kur'ân' da belirtilen ahlâkî ilkeler sadece teorik ve soyut bir öğüt olarak da kalmamıştır. Hz. Peygamber (sav)'in örnek kişiliğinde bir değer haline gelerek topluma yansımıştır. Kur'ân'ın insan hayatının her alanına hükmeden bu ahlâkî ilkeleri de Allah ve ahiret inancı ile desteklendiği gibi pratikte de ibadet ile desteklenmiştir. Bu nedenle de Kur'ân'da ifadesini bulan ahlâkî değerler hiçbir zorlamaya gereksinim kalmadan insanın vicdanı haline gelebilmiş ve kolay bir şekilde toplumun her katmanına yayılma imkânı bulmuştur. Tarihte dinlerin dışında birçok ahlâk nazariyesi ve ahlâk yaklaşımı oluşturulmuş olmakla birlikte, ahlâkî değerlerin insanın vicdanı ile içselleşmesinde ve yaygınlaşmasında din kadar etkili olan bir başka kurum da olmamıştır.¹⁷

Dolayısıyla da Kur'ân ahlâkî, bireyin sadece belli yönlerini değil insan hayatının her alanını kuşatmaktadır. İslâm ahlâkî esasında, insanın Allah ile olan ilişkilerini düzenlediği gibi onun kendisi dışında ahlâkının diğer varlıklarla olan ilişkisiyle de ilgilenmektedir. İslâm ahlâkının karakteristik özelliğini ve iş ahlâkî söz konusu olduğunda vaz'ettiği ahlâkî ilkeleri belirleyebilmek için Kur'ân'da ve hadislerde insanın davranış boyutuyla ilişkili olan adâlet, doğruluk, cömertlik, ihlas, ve iyilik gibi evrensel nitelikli ahlâkî değerlere bakmak gerekir.

4- İş Ahlâk'ına İlişkin olarak Kur'ân'ın Vaz'ettiği Ahlâkî İlkeler

Kur'ân'da teorik boyutlu bir ahlâk yaklaşımı söz konusu olmakla birlikte Kur'ân genel olarak ahlâkî bir yaşam için uyulması ve sakınılması gereken temel ahlâkî ilke ve davranışları ayrıntılı bir şekilde ele almış ve ahlâkî davranışlara ilişkin olarak önemli hatırlatmalarda bulunmuştur. Kur'ân'da gerek genel ahlâkî ilke ve davranışlardan, gerekse de iş ahlâkına ilişkin buyruk ve prensiplerden söz edilirken tek bir kavramla da sınırlı kalmamıştır. Diğer bir deyişle Kur'ân'da ahlâk kavramı anlaşılır kılınırken bu kavramlarla ilişkili birçok kavram da kullanılmıştır. Nitekim Kur'ân'da geçen iyi ahlâkî davranışları ifade eden kavramlardan olan birr, takva, hidâyet, sırat-ı müstakim, sıdk, amel-i salih, hayır, ma'ruf, ihsan, hasene ve istikamet sıklıkla kullanılmıştır. Yine ah-

¹⁷ Cafer Sadık Yaran, Erdem ve Ekonomi: Dinî ve Felsefî Açından İş Ahlâk'ı" (İş Ahlâkî Sempozyumu içinde), İgiad Yay., İstanbul, 2008, s. 22.

lâkî açıdan kötü olan davranışlarla ilişkili olarak da ism, dalal, fahşa, münker, bağı, seyyie, hevâ, israf, fısk, fücür, hatie ve zulüm kullanılmıştır. Hadislerde ise ahlâk kavramının yanı sıra “hulk” kavramı da geçmektedir.¹⁸ Ancak biz burada bütün bu kavramları tek tek ele almak niyetinde de değiliz. Burada, sadece, Kur’ân’ın iş ahlâkına ilişkin olarak vaz’ettiği adalet, doğruluk, güven, ihlas, ihsan ve takva gibi temel altı ahlâkî prensibi ele alacağız.

a- Adalet (adl)

Sapmanın ve zulmün zıttı olan “*adâlet*” kavramı sözlükte misl, eş ve denk gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹ Kur’ân’da adâlet kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılan kavramlar ise doğruluğu zihinde yer etmiş, sabitlenmiş şey anlamına gelen “kıst” ve “mîzân”dır.²⁰ Hak-hukuka uygun davranışlar ve hakkaniyete dayalı olarak insanlara iyi muamelede bulunmak olarak da tanımlanabilen adalet kavramı, esasında herkese hakkını ve hak ettiğini vermek demektir.²¹ Nitekim “*adâlet*” ya da “*adl*” kavramı insanları hak ve özgürlükleri paylaşım konusunda eşit statüde değerlendirme imkânı da vermektedir. Diğer bir deyişle adâlet denilince bütün hak ve görevler anlaşılmaktadır.

Adalet, bir ilke olarak klasik kelâm ekollerinden biri olan Mu’tezile’nin düşünce sisteminde esas aldığı beş temel ilke arasında en fazla değer verdiği ilkelerden biri olmuştur. Mu’tezile’ye göre, Allah’ın bütün fiilleri ve işleri bir gaye ve hikmetle ilişkilidir. Allah’tan kaynaklanan her şey de iyi, adalete uygun ve hikmetlidir.²² Dolayısıyla da Mu’tezile bu perspektiften hareketle Allah’ın irade ve kudretinin insanların yararına olan işlerde tecelli ettiğini ön görmüş ve bu anlayışının bir sonucu olarak da insanın irade özgürlüğünü tanımıştır. Diğer bir deyişle Mu’tezile adâlet ilkesini insan sorumluluğu ile de ilişkilendirmiş ve insanın bütün eylem ve davranışlarını kendi iradesi ve arzusuyla gerçekle-

¹⁸ Çağrı, Mustafa, ‘Ahlâk’ Maddesi, *DİA*, II, 2.

¹⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 2838, 2839.

²⁰ İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 2840.

²¹ Hüseyin Hatemi, *Hukuk Devleti Öğretisi*, İstanbul, 1989, s. 47.

²² eş-Şehristânî, Ebü’l-Feth Muhammed b. ‘Abdülkerim, *Nihâyetü’l-İkdâm fi ‘İlm’l-Kelâm*, nşr. Alfred Guillaume, *Mektebetü’l-Mütebennâ*, Kahire, ts., s. 397-398.

tirdiği şeklindeki kelâmî düşüncesini de bu ilkeye dayandırmıştır.²³ Böylelikle de ulûhiyet anlayışında hem Allah'ı ahlâkî kemal açısından bütün eksiklerden uzaklaştırmaya çalışmış hem de sınırsız ilâhî kudret ve irade karşısında, öte dünyada ödül yada cezayı hak etme noktasında, bütün insanlara eşit hak ve özgürlükler tanımıştır. Böylelikle de insanın eylem ve davranışlarında sorumluluk sahibi varlık olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Adalet kavramı, insanın ahlâkî eylemleri söz konusu olduğunda Kur'ân da sıklıkla geçen kavramlardan biridir. Ancak adalet kavramı, Kur'ân'da, sadece Allah ile ilişkili bir kavram olarak değil, daha çok, insanın eylem ve davranışlarını konu alan ve hak temeli üzerine kurulu bir kavram olarak bir başkasıyla ilişkide karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'da adalet, bir kavram olarak da sadece sözde adâletle ilişkilendirilmemiştir. Kur'ân sulh ve barışta adil olmayı²⁴ bu kavram ile belirttiği gibi, insanın verdiği kararlarında adaleti gözetmesini²⁵, şahitlikte adil olmasını²⁶ ve ticarî ilişkilerinde adâleti ölçü almasını²⁷ da hep bu kavram ile ifade etmiştir. Nitekim Yüce Allah: *"Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığına da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."*²⁸ ifadeleri ile insanın eylem ve davranışlarının adil bir şekilde değerlendirileceğini bildirdiği gibi, *"Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakın-lara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."*²⁹ ifadeleriyle de her işte adil olmayı emretmektedir.

Kur'ân'da bir mü'minin söz ve davranışlarında adil olması gerektiği ise birçok âyette dile getirilmiş ve adil olma vasfı, bir mü'minin sahip olması gereken en önemli özelliklerinden biri sayılmıştır. Nitekim Yüce Allah:

"Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onları güzelce tutun, yahut onlardan güzelce ayrılın. İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun. Şahitliği

²³ Abdü'l-Cebbâr, el-Kâdî Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. 'Abdü'l-Kerîm 'Osmân, Mektebetü Vehbe, Kâhire 1965, s.131-134, 201; George F., Hourani, *Islamic Rationalism, Islamic Rationalism: The Ethic of 'Abd al-Jabbâr*, Oxford 1971, s. 100.

²⁴ el-Hucurât, 49/9.

²⁵ en-Nisâ, 4/58.

²⁶ et-Talak, 65/2.

²⁷ el-En'am, 6/152; el-İsrâ', 17/35.

²⁸ el-Enbiyâ, 21/47.

²⁹ en-Nahl, 16/90.

*Allah için dosdoğru yapın. İşte bununla Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse-
lere öğüt verilmektedir. Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çı-
kış yolu açar.*"³⁰

*"Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine
de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun.
(Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü
Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yeri-
ne getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırmanız ve-
ya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla
haberdardır."*³¹

*"Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahit-
lik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmese-
sin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a
karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdar-
dır."*³² buyurmaktadır.

Dolayısıyla da Kur'ân'da adalet söz konusu olduğunda insan ey-
lemleri ön plana çıkmaktadır. Yüce Allah, Müslümanların iş ve ticarî faa-
liyetleri dâhil bütün sosyal ve toplumsal aktivitelerinde adaletten ayrıl-
mamalarını önemle belirtmektedir.

İslâm'da adalet ilkesinin en karakteristik özelliği dinamik bir yapı
arz etmesidir. Çünkü adâletli olmak, her Müslüman'ın ahiret yaşamında
hak ettiği ödül için de gerekli zemini oluşturmaktadır. Kur'ân'da adâlet
ilkesinin bu manada en karakteristik özelliği de işverenle işçiler arasın-
daki ilişkilerde hakkaniyet ölçülerini esas almayı emretmesidir. Çünkü
Kur'an'ın buyurduğu iş ahlâkında, Allah rızasını ve hoşnutluğunu ka-
zanma uğruna işverenin ırkları, cinsiyetleri, dini ve politik görüşleri ne
olursa olsun bütün çalışanlarına eşit muamelede bulunması gerekmektedir.
Adalet ilkesinin bir gereği olarak işin ehline verilmesi de iş ahlâkında
Kur'ân'ın vurguladığı önemli diğer bir ahlâkî prensiptir. Nitekim İs-
lâm'da ehliyet ve liyâkat da işçilerin potansiyel niteliklerini belirleyen tek
ölçüdür. Bu konuda Yüce Allah: *"Allah, size, emanetleri mutlaka ehline ver-
menizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emre-*

³⁰ et-Talak,65/2

³¹ en-Nisâ,4/135

³² el-Mâide,5/8

diyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”³³ buyurmuştur.

Kur’ân yöneticilere itaati de toplumsal düzenin devamı için gerekli görmekte birlikte, hak ve adaletten ayrılan ve ilâhî hükümlere aykırı davranan bir yöneticiye mutlak itaati de doğru karşılamamaktadır. Nitekim Yüce Allah bu hususu, Nisa sûresi 59. âyette şu ifadelerle dile getirmiştir.

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”³⁴

Netice itibariyle de Kur’ân’ın buyurduğu iş ahlâkına göre hak ve adalet noktasında hiç kimse ayrıcalıklı bir konumda değildir. Bu noktada hak ve adalete aykırı davranışlar yöneticilerden kaynaklansa bile ahlâk dışı bir uygulamaya göz yummak ve mutlak suretle itaat etmek doğru ve erdemli bir davranış değildir. Bu noktada her insana düşen görev de kendisine emredilen şeylerin ahlâka uygunluğunu gözetmek olmalıdır. İslâm, adam kayırma ve iltiması da çalışanlar arasında adaletsizliği getirdiği için reddetmiştir. İşin ehil olana verilmesi iş hayatında İslâm’ın en temel ilkelerinden biridir. Gerçekte de işe alımda teknik kapasite önemli olduğu kadar kişinin ahlâkî ve meslekî nitelikleri de önemlidir. İşe alımlar da kişinin kişisel kabiliyet ve becerileri esas alınmalıdır. Bu anlayış da Kur’ân’da işin ehline verilmesi konusunda liyakat ve ehliyetin ölçü alınması şeklinde ortaya çıkmıştır.

b- Doğruluk

Kur’ân’da iş ahlâkına dair vaz’edilen ilklerden diğeri ise doğruluktur. Bu kavram Arapça’da sâdık kavramı ile ifade edilir. Yüce Allah Hud sûresi 112. âyette Hz Peygamber’i ve ona uyanları “Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür.”³⁵ ifadeleriyle açıkça uyarılmış ve onlardan doğruluktan ayrılmamalarını istemiştir. Kur’ân’da daha önce gönderilen Peygamberlerden söz edilirken de onların “doğru sözlü” olduklarına özellikle dikkat çekilmiştir:

³³ en-Nisâ, 4/58.

³⁴ en-Nisâ, 4/59.

³⁵ el-Hûd, 11/112.

“Kitap’ta İsmail’i de an. Şüphesiz o, sözünde duran bir kimse idi. Bir resûl, bir nebî idi. Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi. Rabb’inin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı. Kitap’ta İdris’i de an. Şüphesiz o, doğru sözlü bir kimse, bir nebî idi.”³⁶

Kur’ân’da Âl-i İmrân sûresi 3/16-17.âyetlerinde de Yüce Allah “(Bunlar), “Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru” diyenler,sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allah yolunda harcayanlar ve seherlerde (Allah’tan) bağışlanma dileyenlerdir.”³⁷ buyurmaktadır. Burada dikkat çeken en bariz husus, imanun amel ile de ilişkilendirilmiş olmasıdır. Diğer bir deyişle, sözlü olarak bir kimsenin imanının beyan etmesi gerektiği gibi imanının gereği olarak da Allah’a samimi olarak bir bağlılık içinde olması ve doğruluktan ayrılmaması da gerekmektedir. Dolayısıyla da İslâm’da doğruluk denilince sadece sözde doğruluk anlaşılmamaktadır. İslâm’da verilen sözde doğruluk esas olduğu gibi niyet, irade ve amelde de doğruluk esastır. Hz. Peygamber (sav) de alışverişte doğruluktan ayrılanları, hile ve desiselerle müşterilerini kandırma eğiliminde olanları kınamıştır. Nitekim Hz. Peygamber bir gün pazar yerinden geçerken buğday satan bir satıcının ürününü denetler. Elini buğday yığının içine daldırır ve eline ıslaklık gelir. Satıcıya bunun sebebini sorar: O da: yağan yağmurun ıslattığını söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Bu ıslaklığı herkesin görmesi için zahirenin üzerine çıkarman gerekmez miydi? Hile yapan bizden değildir”³⁸ buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber’e (sav) alışverişte aldatıldığını şikâyet eden bir sahabeye de: “Alışveriş yaptığında “aldatma yok” de”³⁹ buyurmuştur.

Kur’ân’ın iş ahlâkına ilişkin olarak zihinlere yerleştirmek istediği doğruluk ilkesi sadece sözünde doğru olmakla ilişkili bir kavram değil alışverişte, ölçü ve tartıda olduğu gibi sosyal yaşamın her alanında doğru davranış ve doğru eylemlerle de ilişkilidir. Nitekim Yüce Allah, Mutaffifin sûresi 83/1-3. âyetlerde: “Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline! Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp, yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar.”⁴⁰

³⁶ el-Meryem, 19/ 54-56.

³⁷ Âl-i İmrân,3/16-17.

³⁸ Ebu Davud, İcare, 16

³⁹ Buharî, Buyû, 48.

⁴⁰ el-Mutaffifin, 83/1-3.

buyurmaktadır. Buna göre de sosyal ilişkilerde olduğu gibi iş ilişkilerinde de kişinin verdiği sözün arkasında durması, yeminine sadakat göstermesi ve anlaşmalara uyması⁴¹ karşılıklı çıkar ve menfaatin ötesinde inancının bir gereğidir. Nitekim bu hususta Yüce Allah: *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin."*⁴² buyurmaktadır.

İslâm ticareti helâl kılmıştır.⁴³ Ancak doğru ticareti engelleyen, hilekârlığı⁴⁴, yol kesmeyi,⁴⁵ karaborsacılığı⁴⁶ ve rüşveti⁴⁷ de yasaklamıştır. İslâm ne iş olursa olsun işin gereği gibi yapılmasından yanadır. Bu konuda doğruluğun ilke edinilmesi gerektiğini ise Kur'ân'ın şu ifadeleri açıkça ortaya koymaktadır:

*"Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir lütuf verdik. "Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin" dedik ve "(Bütün vücudu örtecek) zirhlar yap, işçilikte de ölçüyü tuttur diye demiri ona yumuşattık. "Salih amel işleyin. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı görürüm" diye vahyettik."*⁴⁸

Kur'ân doğruluğa aykırı bir davranış olduğu için iftirayı da şu sözlerle yasaklamıştır:

*"Kim bir hata işler veya bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, şüphesiz iftira etmiş, apaçık bir günah yüklenmiş olur."*⁴⁹

İş ahlâkında doğruluk ilkesi Kur'ân da vurgulanan bir konu olmakla birlikte hadislerde de söz konusu olan temel ahlâkî değerlerden biridir. Nitekim Hz. Peygamber (sav): *"Doğruluğa sarılınız çünkü doğruluk iyiliğe götürür. İyilik ise cennete ulaştırır. Kişi doğru kaldıkça ve doğruluğu istedikçe Allah katında (doğru adam) diye yazılır"*.⁵⁰ buyurmuştur. Hz. Peygamber (sav) bir başka sözünde ise iş hayatında doğruluğu şiar edinenlerin davranışlarının karşılıksız kalmayacağını ve öte dünyada misliyle ödüllendirileceğini: *"Sözü ve muamelesi doğru tüccar, kıyamet gününde arşın*

⁴¹ en-Nahl, 16/91, 92, 94, 95; el-İsrâ, 17/34; es-Saff, 61/2, 3; el-Meâric, 70/32.

⁴² el-Enfal, 8/27.

⁴³ en-Nisa, 4/29; el-Bakara, 2/275.

⁴⁴ el-En'âm, 6/123.

⁴⁵ el-Ankebût, 29/29

⁴⁶ en-Nisâ, 4/19.

⁴⁷ el-Hucurât, 49/6.

⁴⁸ es-Sebe, 34/10, 11.

⁴⁹ en-Nisa, 4/112.

⁵⁰ Müslim, "el-Birr ve's-Sıla ve'l-Adab", 105.

gölgesi altındadır.”⁵¹ “Dürüst, sözüne ve işine güvenilen tüccar, nebiler, siddıklar ve şehitlerle beraberdir.”⁵² sözleri ile beyan etmiştir. Hz. Peygamber (sav) bu hadisinde ticaretin ne kadar önemli olduğunu belirttiği gibi ticaretin ve ticarî ilişkilerin aynı zamanda bir sorumluluk gerektirdiğini ve âhîret gününde ticaretle uğraşanların hiçbir sorumluktan kaçamayacaklarını da bildirmiştir. Ancak Allah’tan korkan ve sözünde durarak doğru olan tüccarları ise “Tüccarlar kıyamet gününde fücâr(günahkar) olarak diriltilecekler, ancak Allah’tan korkan, yeminine sadık olan ve doğru olanlar müstesna”⁵³ sözleriyle bunun dışında tutmuştur.

Bu gün gelişmekte olan ülkelerin genelinde görülen yanlış uygulamalardan biri, işe alma ve atamalarda ortaya çıkan haksız uygulamalar mal ve hizmet üretiminde haksız rekabettir. Kur’ân’da zikredilen “ölçü ve tartıda adalet” ilkesini dar anlamından kurtarıp geniş bir perspektiften hareketle ele aldığımızda günümüzde karşılaşılan ahlâk dışı uygulamalara ve iş hayatındaki diğer haksız uygulamalara karşı koyabilecek evrensel bir ilke olduğunu görürüz. Dolayısıyla buradan hareketle de Kur’ân ve hadislerde vaz’edilen doğruluk ilkesinin, iş ahlâkı konusunda vazgeçilmez bir dayanak da oluşturduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Kur’ân ve hadislerde vurgulandığı şekliyle, sosyal hayatın her alanında konumu ve görevi ne olursa olsun bireylere düşen görev, hiçbir zaman doğruluktan ayrılmamaları, işlerinde dürüstlüğe ve şeffaflığa özen göstermeleridir. Bu yönüyle de Allah inancı ekseninde oluşmuş bir iş ahlâkında da hilekârlığa, yalan yere yemin ederek karşısındakini aldatmaya ve alış verişe esas olan ürünü gerçek niteliğinin dışında göstermeye yer yoktur. İnanan bir mü’min için çalışma hayatının her alanında esas olan doğruluk ve şeffaflıktır. İslâm iş ahlâkına göre alışverişe konu olan bir şeyin, her şeyden önce eksik ve kusurlarının müşteriye ya da alıcıya arz edilmesi gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) “Satıcı ile müşteri birbirinden ayrılmadıkça muhayyerdirler. Eğer dürüst olup satışla ilgili hususları açıklarlarsa, alış veriş kendilerine mübarek kılınır; şayet yalan söyleyerek malın veya bedelinin ayıbı gizlenirse alışverişin bereketi kaldırılır.”⁵⁴ buyurmuştur.

⁵¹ İbn Mâce, “Ticaret”, 1.

⁵² Tirmizî, “Buyû”, 4.

⁵³ Tirmizî, “Buyû”, 4.

⁵⁴ Tirmizî, “Buyû”, 26

Dolayısıyla “İslâm” kelimesinden de anlaşılacağı üzere Müslüman olmak, teslim olmayı gerektirir. İslâmiyet’i seçmekle bir kimse, öncelikle Allah’ın iradesine uygun olarak yaşayacağını sözünü vermiş olmaktadır. İlâhî irade de insana her işinde olduğu gibi iş hayatında da doğruluğu ve şeffaflığı ilke edinmeyi emretmektedir. Dolayısıyla da İslâmiyet’te bir mü’min’in doğruluktan ayrılmaması, dünyevî mutluluğu amaçlayan ahlâk teorilerinde olduğu gibi haz ve menfaate dayalı bir eğilim değil, sadece Allah’a karşı bir görev ve sorumluluğun gereği olarak gerçekleşen ve öte dünya mutluluğuyla ilişkili dinî bir görevdir.

c. Güven

Güven duygusu sosyal yaşamın merkezinde yer alan ve insanın gerek meslek hayatında gerekse de yaşamının her alanında ihtiyaç duyduğu önemli eğilimlerinden biridir. Nitekim iman da güvene dayalı olarak, tasdik ile ilişkili bir durumdur.⁵⁵ Klasik kelâmî düşünce de iman tanımlanırken, tanımın en önemli ve en ayırıcı unsuru da güven olmuştur. Nitekim Ebu Hanife’nin “*iman dil ile ikrar ve kalb ile tasdiktir.*”⁵⁶ şeklindeki iman tanımında, “*kalb ile tasdik*” ibaresi inancın güvene dayalı olarak oluştuğunu ve teslimiyet ile ilişkili olduğunu göstermektedir.⁵⁷ Diğer bir deyişle burada iman tanımında yer alan “kalb ile tasdik” esasında alınan bilgi ya da haberi içten bir samimiyetle benimsemek, akla yatkinliğini kabul etmekle de ilişkili bir durumdur.⁵⁸ Diğer bir deyişle tasdik akla, kuru kuruya bir ön kabulü değil, akla ve mantığa dayalı olarak gerçekleşen bir güveni ve teslimiyeti gerektirmektedir.⁵⁹

Bu yönüyle Kur’ân’ın ön gördüğü iş ahlâkında da güven duygusunun ayrı bir değeri ve önemi vardır. Nitekim sağlıklı ticarî ilişkiler de karşılıklı güven üzerine kurulmaktadır. Güven duygusu özellikle işin verimliliği ve çalışan personelin huzur ve barışı için en önemli ahlâkî ilkelere biridir. İslâm ahlâk öğretilerinde güven duygusu, bireyi Allah’a

⁵⁵ el-Cüveynî, İmâmü’l-Harameyn Ebü’l-Me’âli Rüknuddîn ‘Abdülmelik b. ‘Abdillâh b. Yûsuf en-Nisâbü’rî, *Kitâbü’l-İrşâd ilâ Kavâtin’i’l-Edille fi ‘Usûli’l-İ’tikâd*, nşr., M Yûsuf Mûsa- Alî Abd el-Mun’im Abd el-Hamîd, Kahire 1950, s. 397.

⁵⁶ Ebü Hanife, *el-Vasiye*, (Neş. Mustafa Öz, İmam-ı Azam’ın Beş Eseri), İstanbul, 1992, s. 72.

⁵⁷ İsa Doğan, *Mürce ve Ebu Hanife*, Samsun, 1992, s. 132-133.

⁵⁸ Tasdikte bilginin önemi ve değeri için Bk. el-Cüveynî, a.g.e., s.397.

⁵⁹ Taftazânî, Saduddin Mes’ûd b. Ömer, *Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefiyye*, (neşr. Muhammed Adnan Derviş), y.y. ts., s. 187.

karşı sorumluluğa da çağırmakta onun yaptığı işlerden sorumlu olduğunu ve bu sorumluluğun da her şeyden önce Allah'a karşı bir sorumluluk olduğunu ima etmektedir. Nitekim Kur'ân'da Yüce Allah: "Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir. Eğer birbirinize güvenerseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi Allah'tan sakınsın. Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir."⁶⁰ "Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin."⁶¹ buyurmaktadır.

Dolayısıyla İslâm'ın ahlâk öğretisinde insanın yaşamı ve bu yaşamda ortaya koyduğu bütün eylem ve fiilleri Allah'a dayanan bir inanç ve güvenle birlikte bir anlam ve değer kazanmaktadır. Böylelikle de Kur'ân öğretisinde her sorumluluk taşıyan kimse, görev ve sorumluluğu ya da sosyal yaşamdaki statüsü ne olursa olsun âhiret yaşamında Allah'a hesap vereceği düşüncesiyle hareket eder. Nitekim Kur'ân'da iyi ve güzel davranışların karşılıksız kalmayacağı, hem dünyada hem de ahret gününde karşılığını bulacağı bildirilmiştir.⁶²

d- İhlâs

Bir şeyin bir başka şeyden ayıklanarak arındırılması ve sadece bir şeye âit ve özgü kılınması anlamına gelen "ihlâs" esasında söz ve davranış bütünlüğü ve uyumluluğu ile de ilişkili bir durumdur. Diğer bir deyişle ihlâs/samimiyet bir insanın içi ve dışının bir olması ve inandığı değerlere ne pahasına olursa olsun içtenlikle bağlılık göstermesi ve kendisini her koşuldan arındırarak teslimiyet göstermesi demektir. Nitekim İhlâs sûresi de Allah'ın birliğini konu ettiği ve Allah'ın var olan her varlıktan soyutlayarak ve arındırarak anlamlandırdığı için bu adı almıştır.⁶³

Yüce Allah Mâ'ûn sûresi 107/4-7. âyetler de: "Yazıklar olsun o namaz kılânlara ki, Onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma bile engel olurlar."⁶⁴ şeklindeki ifadelerle insanı ibadetlerinde ve davranışlarında samimi olmaya çağırmaktadır. Beyyine sûresi 98/5. âyetler de ise Yüce Allah: "Hâlbuki onlara, ancak dini Allah'a has

⁶⁰ el-Bakara, 2/283.

⁶¹ el-Enfâl, 8/27.

⁶² el-Kasas, 28/54.

⁶³ Bk. el-İhlâs, 112/1-4.

⁶⁴ el-Mâ'ûn, 107/4-7.

kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâti vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.”⁶⁵ buyurarak dini sadece Allah'a has kılarak yaşamayı emretmektedir.⁶⁶ Dolayısıyla da İslâm'da ihlâs, iman ve amelden bağımsız bir değer de değildir. Aksine ihlâs, iman ve amelin özünü ve zirvesini oluşturmaktadır. Bu yönüyle de İslâm, başta ibadet ve iş hayatı olmak hayatın her alanında niyet ve davranışlar da ihlâslı olmaya büyük önem vermektedir.

İslâm ahlâk öğretisinde yapılan iş kadar niyetin de ayrı bir önemi ve değeri vardır. Nitekim Hz. Peygamber (sav):“Yapılan işler niyetlere göre değerlendirilir. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Kimin niyeti Allah'a ve Resûlü'ne varmak, onlara hicret etmekse, eline geçecek sevap da Allah'a ve Resûlü'ne hicret sevabıdır. Kim de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına kavuşmak için yola çıkmışsa, onun hicreti de hicret ettiği şeye göre değerlendirilir.”⁶⁷ buyurarak, yapılan işin niyete ve samimiyete göre ahlâkî bir değer kazandığını bildirmiştir.

İslâm ahlâkında niyet edilen amelin gerçekleşmemesi iyi niyetin değerinden bir şey kaybettirmemektedir. Niyet, davranışların sonuçlarının ahlâkî değer kazanmasında ayrı bir önemi olsa da iyi niyet toplunun faydasına olan birçok yararlı işin gerçekleştirilmesine kapı aralayabilmektedir. Bu açıdan İslâm'ın öne sürdüğü iş ahlâkında ister eylem gerçekleşsin ister gerçekleşmesin iyi niyetin her zaman ayrı bir önemi ve değeri bulunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber: “Allah Teâlâ sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil, kalblerinize bakar.”⁶⁸ buyurmuştur. Bu yönüyle de İslâm'ın ahlâk sistemi bir eylemin ahlâkî değer kazanmasında ne sadece eylemlerin sonuçlarına odaklanan mutlulukçu ahlâk yaklaşımlarına benzemektedir ne de ahlâkî davranışları Aydınlanma dönemi Alman filozoflarından olan Kant'ta olduğu gibi eylemlerin sonuçlarını gözetmeksizin iyi niyet ve ahlâk yasasına dayanıp dayanmadığıyla ilişkilendiren normatif/deontolojik ahlak yaklaşımlarıyla benzerlik göstermektedir. İş ahlâkı konusunda, amelin yanı sıra niyete de ayrı bir değer veren bir ahlâk anlayışı olması açısından İslâm'ın önerdiği iş ahlâkı eşsiz bir değere sahiptir. Nitekim her iş alanında iyi niyet, ihlâs ve fedakârlık da işin kalitesini

⁶⁵ el-Beyyine, 98/5.

⁶⁶ Bk. en-Nisâ, 4/145-146; el-A'râf, 7/29; el-Yûsuf, 12/23-24; el-Hicr, 15/39-42; el-İsrâ, 17/64-65; es-Sâd, 38/82-83; ez-Zümer, 39/1-2, 11-14; el-Mü'min 40/13-14, 65.

⁶⁷ Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1, İmân, 41, Nikâh 5; Müslim, İmâret, 155.

⁶⁸ Müslim, Birr, 33.

ve verimliliğini artırıcı unsurlardır. İhlâs ve sadakat günlük işlerde iş ortamında işçinin verimliliğine katkı sağladığı gibi iş verimliliği açısından yüksek standartlara ulaşmayı sağlayabilmektedir. Diğer bir deyişle bir çalışma ortamında işveren ve işçilerin ya da personelin işine samimiyetle sarılması, faaliyet gösterilen iş alanında istenilen verimliliği elde etmede önemli bir dinamizme sahiptir.

e- İhsan

İhsan, kavramak, herhangi bir yükümlülüğe bağlı kalmadan başkalarına faydalı davranışlarda bulunma anlamına gelmektedir. Örneğin, günümüzde serbest piyasa ekonomisinde arz ve talep çoğu zaman malın fiyatını belirlemektedir. Malın azlığı fiyatları yükseltirken üretimin çokluğu da fiyatları düşürebilmektedir. Malın az olduğu ve talebin arttığı bu gibi durumlarda malı normal fiyatında satmaya devam etmek ve fazla kâr sağlamadan uygun fiyatlandırma yapmak ihsan olmaktadır. Yine bu kavram başkalarıyla ilişkilerde incelik ve fedakârlığı da içermektedir. Kur'ân'da insanın ticarî ilişkileri söz konusu olduğunda adalet kavramının yanı sıra ihsan kavramının da sık sık tekrarlandığı görülmektedir:

*"(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever."*⁶⁹

*"Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever."*⁷⁰

Adaletin bir gereği olarak da İslâm ahlâkında ekonomik ve iktisadî aktiviteler bir amaç olarak değil bir araç olarak görülmektedir. Maddî açıdan kazanılan değerler Allah'ın rızasını ve hoşnutluluğu kazanmada ve uhrevî yaşamda va'd edilen ödülünü elde etmede bir vesile kılınmıştır. Nitekim maddî ve ekonomik güce bağlı sosyal yönlü bir ibadet olan zekat, sadaka ve kurban gibi ibadetler kişiyi Allah'a yaklaştıran maddî yükümlülüğe bağlı olarak gerçekleşen ibadetlerdir. Dolayısıyla da ihsan ve cömertlik İslâm'da ahlâkî bir değer olarak görülmüştür. Nitekim Hz. Peygamber (sav) :*"Satışında, satın alışında borcunu ödeyişinde cömert ve kolaylaştırıcı davranan kimseye Allah rahmetini bol kılsın"*⁷¹ buyurarak İslâm'ın bu ahlâkî değerlerine işaret etmiştir.

⁶⁹ el-Bakara, 2/195.

⁷⁰ Al-i İmrân, 3/134

⁷¹ Buharî, Buyû, 16.

İslâm'da toplumun yararı gözetilerek ekonomik açıdan toplumdaki dengesizliği ortadan kaldıracı önlemler de alınmıştır. Nitekim İslâm'da zekât ve sadaka emredilmekte ve faiz ise yasaklanmaktadır. Bakara sûresi 176. âyette Yüce Allah:" *Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmeyiz.*"⁷² buyurmaktadır. Dolayısıyla da Kur'ân, ahlâki bir davranış olarak başkalarının malını faizle yemeyi değil zekat ve sadaka yoluyla karşılıksız olarak yardımda bulunmayı, iyi yönde bir ahlâkî davranış olarak belirlemektedir. Bununla birlikte Kur'ân karşılıksız olarak verilen sadaka konusunda bir belirlenimde bulunmakta, verilen şeyin iyi ve kaliteli olmasına da özen gösterilmesini istemektedir:

*"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye lâyıktır."*⁷³

Dolayısıyla da yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkilerde karşılıksız iyiliğin her zaman korunmasında büyük önemi vardır. Özellikle işveren durumunda olan yöneticilerin yönetimi altında bulunanlarla ilişkilerinde iyilik/ihsan temelinde bir ilişki kurmaları iş alanında üretimin artmasında önemli bir katkı da sağlayabilir.

f. Takva

Kur'ân'ın kişinin ahlâkî davranışlarında esas almasını istediği ve iş ahlâkının da temeline koyduğu kavram ise "takva"dır. Lügat anlamı olarak bir şeyi muhafaza etmek, eziyetten korumak, himâyeye etmek, zarar verecek şeyden onu sakınmak, ondan çekinmek⁷⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân ahlâk konusunda önerdiği takva(sadece Allah'tan korkma ve O'na itaat) da Allah'a karşı kişisel sorumluluk ile yakından ilişkili hatta bütünüyle kişisel sorumluluğa odaklıdır. Bu yönüyle de takva ahlâkî erozyona karşılık insanda gerekli korumayı sağlayan ve özünde erdemli

⁷² el-Bakara, 2/276.

⁷³ el-Bakara, 2/267.

⁷⁴ ez-Zebîdî, Muhibbü'd-Din Ebî Fayz Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Vâsîfî, Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l- Kâmus, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs, X/396; er-Rağîb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b.Muhammed, *el-Müfredât, fî Garîbi'l-Kur'an*, Matbaatü'l-Fenniye, Mısır, ts., s.52.

niteliklere sahip bir kavramdır.⁷⁵ Nitekim Gazâlî de “İhyâu ‘Ulûmi’ d-Din” adlı eserinde Hacc sûresi 37. âyette: “Onların etleri ve kanları asla Allah’a ulaşmaz. Fakat O’na sizin takvanız (Allah’a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır.”⁷⁶ şeklindeki, ibadette takvânın önemini vurgulayan âyeti zikrettikten sonra, “Takvâ ancak korkunun isteğiyle, haramlardan sakınmaktan ibarettir.”⁷⁷ demektedir.

Kur’an’ın ahlâkî yaşamın temeline koyduğu takvâ anlayışı, bireyin kendisi doğal eğilimlerinden mümkün olduğu kadar arındırması çabasında bilinçli olma durumunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle takva, imanında sadakat ve samimiyeti göstermekte ve günahlardan korunma gibi manevi bir anlam içermektedir.⁷⁸ Bu açıdan da takva, ahlâkî davranışlarda İnananla inanmayan arasındaki farkı belirginleştiren ve kişisel sorumluluklarında insana davranış sürekliliği sağlayan önemli bir etken-dir. Nitekim Yüce Allah Mâide sûresi 27. âyette: “(Ey Muhammed!) Onlara, Âdem’in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, “Andolsun seni mutlaka öldüreceğim” demişti. Öteki, “Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder” demişti.” buyurarak, ahlâkî açıdan olumsuz ve kötü bir davranış olan hased ile takva duygusuyla gerçekleştirilen davranışların farkı örneklendirilmiş ve takva olumlu yönde bir ahlâkî prensip olarak belirlenmiştir.

Takvâ anlayışıyla hareket eden bir kimse için de günü birlik yaşayacağı haz ve mutluluklar değil, ahiret yaşamında yaşanması umulan haz ve mutlulukların daha bir önemi vardır. Bu noktada kişi davranışlarında ve hareketlerinde uhrevî yaşama dair duygu ve düşüncelerle hareket etmektedir. Bunun için de ahlâkî yaşama daha fazla önem verebil-

⁷⁵ Ramazan Altıntaş, “İslâmî Anlayışa Göre “el-Hayâtü’ d-Dünyâ” Kavramını Yorumlama Biçimleri, C.Ü.İ.F.D., Cilt:VII/1, s. 145.

⁷⁶ el-Hacc, 22/37.

⁷⁷ Gazâlî, a.g.e., IV, 278.

⁷⁸ “Takva” kavramı Kur’an’ın nuzulü ile birlikte câhiliyye döneminde içerdiği anlamdan farklı bir anlam kazanmıştır. Câhiliyye devrinde takva kavramı olarak, “hayvan olsun, insan olsun, canlı varlığın, dışarıdan gelecek yıkıcı bir kuvvete karşı kendini savunma davranışı” anlamına geliyordu ve bütünüyle maddî bir tehlikeden korunmayı içeren bir anlama sahipti. Ancak Kur’an’da bu kavramın anlamı daha da genişletilmiş manevî ve ahlâkî anlamdaki korumayı da kapsayacak bir anlam yüklenmiştir. Bk. Toshihiko İzutsu, *God And Man InThe Koran*, Tokyo, 1964, s.17,18; Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, I, 99.

mektedir. Bu yönüyle İslâm ahlâk öğretisi de tevhid ilkesi üzerine şekillenen, takvaya dayalı ve Allah'a itaat temelinde bir ahlâkî sistemdir. Nitekim Yüce Allah Âl-i İmrân sûresi 103. âyette "*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurununun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.*"⁷⁹ buyurmaktadır.

İslam, ortaya çıkışından önce cahiliyye toplumunda yerleşik olan kabile asabiyetine dayalı ahlâkî yapıda reform niteliğinde köklü değişiklikler yapmıştır. Kabile ve soy-sop asabiyetine dayalı dünyevî hazlarla dolu bir karakter taşıyan⁸⁰ bir iş ahlâkî anlayışı yerine, Allah'a saygı/takva ekseninde oluşan ve Allah'ın yarattığı varlıklara karşı merhameti, sosyal ilişkilerde dürüstlüğü ve güvenilirliği, karşılık beklemeden sevgi ve fedakarlığı, ihlas ve iyi niyeti ön gören evrensel bir ahlâk sistemi inşa etmiştir. Nitekim Yüce Allah Bakara sûresi 197. Âyette: "*...Kuşkusuz, azığının hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.*" buyurmaktadır.

Kötülük ya da haksız ve yanlış davranışlar karşısında insanların gösterdikleri tepkiler de farklı olmaktadır. Kimi insan haksız ve yanlış uygulamalara karşı duyarlılık göstererek karşı çıkabilirken, kimileri de duyarsız kalabilmektedir. Bu nedenle de İslâm ahlâk öğretilerinde bütün ahlâkî görevler ahiret yaşamında hak edilecek ödül ve cezalara bağlanmıştır.⁸¹ İyi davranışların karşılığı olarak cennet va'dedilmiş ve kötülüğün ve kötü davranışların karşılığı olarak da cehennem gösterilmiştir. Ancak İslâm ahlâkında davranışların nihai amacı bütünüyle de uhrevî yaşamda hak edilecek ceza ve ödülle de ilişkilendirilmemiştir. İslâm ahlâkında insanın bütün davranış ve eylemlerini Allah'ın rızasına ve hoşnutluğuna dayalı olarak gerçekleştirmesi en yüce erdem olarak görülmüştür. Böylelikle de İslam ahlak öğretilerinde takva duygusuna dayalı olarak yapılan her işte, Allah'ın sevgisini ve hoşnutluğunu ahlâkî davranışın en önemli iki saiki durumundadır. Kişinin başkasıyla olan ilişkile-

⁷⁹ Âl-i İmrân 3/103

⁸⁰ İslâm öncesi Araplarda ahiret inancı olmadığı için bu dünyada alabildiğine zevk ve sefa sürme, hayatın gayesi olarak algılanıyordu. Bk. Enam 6/29; el-Yâsîn 36/78; el-Câsiye, 45/24

⁸¹ el-Kasas 28/83-84; et-Tâhâ 20/15; el-Gâfir 40/17; el-Câsiye 45/27

rinde cennet ümidi ve cehennem korkusunun ötesinde Allah'ın emrine ve rızasına uygun davranıp davranmama korku ve endişesi bulunmaktadır.⁸² Nitekim Hz. Peygamber de (sav) kendisine, en çok neyin insanları cennete soktuğunun sorulması üzerine: "*Allah'a takva ve güzel ahlâk!*" buyurmuştur.⁸³ Bu yönüyle de İslam ahlâkı İlkçağ'dan beri var olan hazcı, mutlulukçu ve menfaate dayalı olan ahlâk yaklaşımlarında var olan ahlâki değer yapısından uzaklaşmıştır. Bu yönüyle de takva duygusuna dayalı mutlak ahlâki değerleri içeren evrensel bir ahlâk haline gelmiştir.

SONUÇ

Kur'an ve hadislerde iş ahlâkına ilişkin olarak ortaya konulan ahlâki ilke ve prensipler başta ticarî ilişkiler olmak üzere küçük büyük bütün işletmelerde etkili olabilecek felsefi bir temele ve etkili bir dinamizme sahiptir. İslam iş ahlâkında her zaman ötekini düşünme ve mal ve ticareti bir amaç olarak değil bir araç olarak görme anlayışı vardır. Kur'an temelinde bir ahlâk öğretisinde takva duygusu büyük önem taşımaktadır. Yapılan her işte Allah'ın hoşnutluğu ve rızasını aramak esastır. Allah inancının yanı sıra ahiret inancı ve ahirette her şeyin hesabının verileceği inancı, ahlâki davranışları düzenleyici ve denetleyici bir etkiye sahiptir.

İslâm'ın iş ahlâki doktrini, endüstrinin her alanına uygulanabilecek ve iş kalitesini ve verimliliğini de artıracak evrensel ahlâki değer ve ilkelerden oluşmaktadır. Bu yönüyle de her çağda, iş hayatında karşılaşılan etik sorunlara da cevap verebilecek bir donanuma ve dinamizme sahiptir. Diğer bir deyişle Kur'an'ın iş ahlâkına ilişkin olarak koyduğu ilke ve kurallar iş ahlâkına ilişkin evrensel ahlâk normlarından oluşmaktadır.

Kur'an ve hadislerde sadece ahlâka aykırılık gösteren tutum ve davranışlardan da söz edilmemektedir. Kur'an yanlış olarak tanımladığı davranışların yerine, doğru olanı da bildirmektedir. Diğer bir deyişle Kur'an yanlışın yerine doğruyu koymaktadır. Kur'an ahlâki, görev için görev anlayışına dayalı bir ahlâk sistemi de değildir. Kur'an yanlış ve doğru davranışları belirlemekle birlikte, yanlış davranışların neden yanlış olduğuna ilişkin olarak da gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Ahlâki açıdan yanlış davranışların bireysel ve toplumsal sonuçlarına özellikle dikkat çekmiştir.

⁸² el-Hûd 11/112; eş-Şûrâ 42/15; el-İnsân, 76/8-9.

⁸³ Tirmizî, Birr, 62.